
A plutarchosi életmű használata Nikétas Chóniatésnál

A tanulmány a 2019-es *Brill's Companion to the Reception of Plutarch* tematikus tanulmánykötetben jelent meg, mely az antik hagyománytól kezdve a bizánci majd reneszánsz irodalmon keresztül egészen a modern kori megjelenéséig járja körül a plutarchosi életmű hatását és értelmezéstörténetét az egyes későbbi művekben. A XII–XIII. századi Nikétas Chóniatés munkáiban Alicia Simpson elemzi a megjelenő plutarchosi utalásokat.

Simpson a szerkesztők részéről érthető választás, mivel a jelenleg az American College of Greece-ben dolgozó kutató tudományos munkássága különösen Nikétas Chóniatés életére és műveire terjed ki, ő szerkesztette a 2015-ös *Byzantium, 1180–1204: 'The Sad Quarter of a Century'?* című tanulmánykötetet, ő a szerzője a 2013-as *Niketas Choniates: A Historiographical Study* című (Nikétas iránt érdeklődők számára megkerülhetetlen) monografikus munkának, illetve számos egyéb Chóniatésszal foglalkozó tanulmánynak.

Plutarchosi párhuzamokat tárgyaló cikkét három részre osztja: elején bevezetés gyanánt röviden bemutatja Chóniatés életét és munkásságát, milyen retorikai eszközökkel él műveiben, milyen szerzők hathattak rá, és mely kortársainál jelenik meg Plutarchos hatása. A második részben történeti művében, a harmadik részben pedig beszédeiben vizsgálja meg a plutarchosi párhuzamokat.

Nikétas Chóniatés (kb. 1155–1217) elsősorban bizánci történetíróként ismert, de írt teológiai jellegű művet is, és több beszéde is fennmaradt. Mindemellett a birodalmi adminisztrációban is jelentős karriert futott be, az 1204-es ostromot követően azonban szinte mindenét elveszítette.

Kortörténeti művet írt, mely a saját korát és az azt megelőző évtizedeket dolgozza fel. Az egyes könyvek egy-egy császárok uralkodása köré épülnek, az események központjában az uralkodó áll, így kapcsolódik a császári életrajzírói hagyományba. Művelt laikusként bőségesen teleszövi műveit különböző retorikai alakzatokkal és klaszszikus, valamint biblikus idézetekkel, utalásokkal. Stílusára hatással voltak olyan korabeli tendenciák, mint az antik regény újjáéledése, a szatíra és a paródia használata, a műfajok „keveredése” és általánosságban a klasszikus irodalmi és esztétikai minták hangsúlyosabbá válása. Nem csak szó szerinti idézeteket használ, hanem szerkezeti és történeti párhuzamokat is beiktat, amelyek egyben értékválasztását is jelzik. Iosephus Flavius és szicíliai Diodóros munkássága kevésbé szövegszerű utalásokkal vagy analógiákban jelenik meg, mintsem Nikéτας történeti műveinek (továbbiakban csak *Historia*) moralizáló és didaktikus hangvételében. Ugyanakkor olyan szerzők, mint Homéros, valamint Ailianos és Athénaios, a szatirikus Lukianos, továbbá Euripidész és Sophoklés is kiemelt szerepet játszanak, mivel szemelvények, anekdoták és párbeszédok sokaságát nyújtják Nikéτας számára, amelyekből szókincsét, képeit, utalásait, metaforáit és példázatait meríti.

Nikéτας e szerzők mellett Plutarchos *Párhuzamos életrajzok* és *Moralia* című műveit is felhasználta mind a *Historiájában*, mind a szónoki beszédeiben. A *Párhuzamos életrajzok* mintául szolgáltak a császári életrajzokhoz, amelyek ekkoriban felváltották az annalisztikus történetírást, és általános keretet adtak a “világi életrajz” műfajának, amellet, hogy hatással voltak a korabeli szentéletrajzokra is. A *Párhuzamos életrajzok* etikai-pedagógiai célja jól illeszkedett Nikéτας császári életrajzainak moralizáló és didaktikus szemléletéhez. A bemutatott személyek erényeinek és bűneinek feltárása, a despotizmustól való idegenkedés és az emberi erény hangsúlyozása mind-mind visszhangra találtak Nikéταςnál.

Simpson a tanulmány második részében a *Historiában* fellelhető plutarchosi párhuzamokat mutatja be. Elsőként I. Manuél Komnénos császár alakját veti össze Themistoklésével, amint az álmatlan éjszakákon át töprengett, hogyan reagáljon a szicíliai normannok 1147-es támadására. Elrendelte, hogy javítsák meg a császári flottát és új ha-

jókkal is egészsítsék ki, majd az így megújított sereggel elindult, hogy kiűzze a normannokat a stratégiailag fontos Korfu szigetéről (1148–1149), és az Adriai-tengeren folytassa hadjáratát. Miképpen The-mistoklés felismerte, hogy Marathón csak kezdete volt egy nagyobb háborúnak, és hogy Athénnek erős tengeri haderőre lesz szüksége a perzsák legyőzéséhez, úgy Mánuel is megértette, hogy a Hellas el- leni támadás csak egy fejezete a normannokkal vívott háborúnak, és hogy a győzelemhez komoly flottára lesz szüksége.

Ezt követően I. Andronikos Komnénost hasonlítja össze a makedón Démétrios Poliorkétésszel. Amikor Andronikost letaszították a trónról, elmenekült Konstantinápolyból, és magával vitte szeretőjét, Maraptikét. E jelenet kapcsán idézi fel Nikétas egy közbevetés erejéig Démétrios Poliorkétés és szeretőjének, Lamiának a kapcsolatát. Noha a kontextus önmagában nem indokolná a párhuzamot, és inkább díszítő jellegű a megjegyzés, mégis Andronikos és Démétrios jelleme között fel lehet fedezni hasonlóságot: mindkét uralkodó többek között kicsapongó életmódjával tett szert hírnévre.

Andronikos után II. Isaakios és III. Alexios Angelos császárokat hasonlítja össze Osiris és Typhón történetével, azonban itt más szá- jába adja Nikétas a hasonlatot: miután Alexios letaszította Isaakiost a trónról, némelyek megjegyezték, hogy ez olyan szerencsétlenségek kezdete lesz, melyek Osiris és Typhón alatt sújtották Egyiptomot. Azonban Isaakios fia, IV. Alexios, miként Hórus is, megbosszul- ta apját és császár lett.

Simpson ezután más történeti analógiákat és utalásokat mutat be. Andronikos Kontostephanos flottaparancsnok a Théseus-mítoszt idézi meg, amikor beszédében fehér helyett fekete vitorlákkal való hazatérést említ. Az 1148-as Meander folyó menti csata után az ele- sett törökök csonthalmát a Marius által megölt kimberek tömegéhez hasonlította. A negyedik keresztes hadjárat után állapítja meg, hogy ha valaki úgy emelné fel szavát a polgártársai érdekében, mint So- lón egykor Peisistratos alatt, az erények hiánya miatt akkor sem lett volna senki, aki tett volna bármit is. Ahogy Solón az athéniakat tette felelőssé Peisistratos zsarnokságáért, úgy ezzel az allúzióval Nikétas a bizánciakat tette felelőssé az 1204-es latin hódításért.

A fenti példák bemutatása után Simpson megállapítja, hogy Niké-
tas a *Historiában* közvetett plutarchosi utalásokkal él, amelyek csu-
pán felidéző jellegűek és a plutarchosi corpus ismeretét feltételezik a
teljeskörű megértéshez.

Simpson a harmadik fejezetben Niké-
tas szónoki műveiben igyek-
szik kimutatni Plutarchos hatását. Beszédeiben a többi bizánci szer-
zőhöz hasonlóan Niké-
tas is a *panegyricus* hagyományát követi, és
a császár különféle erényeit, háborús teljesítményét és az általa te-
remtett békét dicséri, gyakran összehasonlítva más uralkodókkal. Az
ilyen típusú szónoklatokban Dávid király és Nagy Sándor az uralko-
dói minták, hozzájuk mérik az épp regnáló császárt. Azonban más
történelmi szereplők is az összehasonlítás tárgyát képezhetik, ha az
alkalom megköveteli.

II. Isaakios Angelost a spártai Lykurgoshoz hasonlítja, aki az ál-
lamszervező mintaképeként szolgál, de a császár még őt is megha-
ladja e tekintetben. Majd Agésilaos spártai király alakját idézi meg,
és ennek kapcsán dicséri a császár katonai képességeit és kitartását.
Végül Isaakios császár és III. Béla leánya, Margit hercegnő közötti
házasság ürügyén említi meg Nagy Sándor és Stateira esküvőjének
pompázatosságát, amely párhuzamot viszont már nem Plutarchos-
hoz, hanem Athénaioshoz köt Simpson.

Azonban nem csak Isaakiost hasonlítja Nagy Sándorhoz: I. Theo-
dóros Laskaris 1211-es győzelme a törökök felett a Meander-menti
Antiochiánál zajlott csatában Alexandros indiai háborúit idézi fel,
azonban a forrásként itt sem Plutarchos, hanem Arrhianos szolgált.
Mikor viszont a vlach Dobromir Chrysos lázadására tér ki, akkor
Plutarchostól meríti a példát, és hasonlítja a lázadó parancsnokot
Bukephaloszhoz. Utolsó példaként Simpson III. Alexios és Periklés
közötti párhuzamra hívja fel a figyelmet, amint Niké-
tas a császár kegyességét és szelídségét dicséri.

Összegzésében Simpson megállapítja, hogy beszédeiben plutar-
chosi utalásokkal Niké-
tas akkor élt, amikor azok szereplőinek egy
bizonyos jellemvonásával vagy tetteivel mutatnak hasonlóságot. Ez-
zel szemben a *Historiában* ezek az utalások az olvasó erkölcsi épüle-
sére szolgáltak és bizonyos helyzetek értékelését könnyítették meg,

mivel a történetírásnak didaktikus szerepet szánt, míg a szónoklatoknak a császár dicsőítése volt a célja.

A Komnénos-kori irodalom kutatásában a legújabb irányt a második szofisztika hatásának vizsgálata jelenti. Ebbe a tudományos diskurzusba kapcsolódik be Simpson tanulmánya, és mutatja ki Nikétasnál a plutarchosi szöveghelyek sokrétű használatát, de Nagy Sándor kapcsán rövid kitérőt tesz más császárkori görög szerzőkhöz is.

Alicia Simpson: “Precepts, Paradigms and Evaluations: Niketas Choniates’ Use of Plutarch.” (Előírások, paradigmák és értékelések: A plutarchosi életmű használata Nikétas Chóniátesnál) In: Sophia Xenophontos – Katerina Oikonomopoulou (Ed.): *Brill’s Companion to the Reception of Plutarch*. Boston, 2019. 279–294. o. DOI: 10.1163/9789004409446_018

Kovács István